

Türk edebiyatında mesnevilerin halk edebiyatına yönelik örnekleri de bulunmaktadır. Pek çoğunun müellif veya muasir bilinmeyen bu tür mesneviler için genellikle mevlidlerin sonunda yer alan Dâstân-ı Kesikbaş, Dâstân-ı Geyik, Dâstân-ı Güvercin, Dâstân-ı İbrâhim Edhem, Hikâyet-i Kız ve Cehûd, Kadı ve Uğru Destanı, Cenâdil Kalesi, Hatun Destanı, Kissa-i Kahkaha, Kissa-i Mukaffa' gibi eserler örnek verilebilir. Türk edebiyatında mesnevi hemen her dönemde gazel ve kasideden geride kalmış, hatta yalnızca mesnevi yazan şairler küçümsenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Attâr, *Mantık al-Tayr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1962, tercüme edenin önsözü, I, s. XI-XVI; a.mlf., *Manıku'ı't-tayr* (trc. Bedî M. Cum'a), Beyrut 1416/1996, s. 9-48; Ahmed Fakih, *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-şerife* (nşr. Hasiye Mazioğlu), Ankara 1974, neşredenin girişi, s. 7-13; Gülşehri, *Mantuku't-tayr* (nşr. Ağah Sırrı Levend), Ankara 1957, neşredenin önsözü, s. 15-28; Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Zeliha* (nşr. Dehri Dilçin), İstanbul 1946, neşredenin önsözü, s. 11-21; Hoca Mesud, *Sûheyl ü Nevbahâr: Suheil und Nevbehâr* (nşr. J. H. Mordtman), Hannover 1925, neşredenin girişi, s. 5-13; Ahmedî, *İskendernâme* (nşr. İsmail Ünver), Ankara 1983, neşredenin girişi, s. 5-25; *Şeyhî'nin Harnâme'si* (haz. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul 1971, neşredenin girişi, s. 2-15; *Şeyhî'nin Husrev ü Şirîn'i* (haz. Faruk Kadri Timurtaş), İstanbul 1968, neşredenin girişi, s. 37-47; Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk* (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1968, neşredenin önsözü, s. 29-46; Mehmed, *İşk-nâme: İnceleme-Metin* (nşr. Sedit Yüksel), Ankara 1965, neşredenin girişi, s. 1-13; Ağah Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara 1959, s. 1-8; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 80, 110, 226; *Külliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-yi Gencevî* (nşr. M. Derviş), Tahran 1351 hş., tür.yer.; Hüseyin Ayan, "XIV. Yüzyıl Türk Edebiyatında Büyük Mesnevi", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi: 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1980, s. 83-89; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 167-202; Zeynelâbidin Mü'temen, *Taḥavvül-i Şîr-i Fârsî*, Tahran 1371 hş., s. 105-110; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 273-274; Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul 1999, s. 47-67, 99-108; Faruk Kadri Timurtaş, "Türk Edebiyatında Hüsv ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi", *TDED*, IX (1959), s. 65-88; Cahit Kavcar, "Kemâl Paşazade'nin Şairliği ve Yusuf u Züleyhâ'sı", *TDAY Belleten* (1969), s. 227-249; Harun Tolasa, "15. yy. Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *TDEAD*, sy. 1 (1982), s. 1-13; Meliha Anbarcıoğlu, "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müsterî Mesnevileri", *TTK Belleten*, XLVII/188 (1984), s. 1151-1189; İsmail Ünver, "Mesnevi", *TDI*, Türk şiiri özel sayısı II: Divan Şiiri, LII/415-417 (1986), s. 415-417; Erdoğan Uludağ, "Mesnevi Araştırmaları Bibliyografyası", *Müteferrika*, sy. 7, İstanbul 1995, s. 55-80; Fatma S. Kutlar, "Mes-

nevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi", *Türkbilgi: Türkoloji Araştırmaları*, sy. 1, Ankara 2000, s. 102-157; Ahmet Kartal, "Türkçe Mesnevilerin Tertip Özellikleri", *Bilgi*, sy. 19, Ankara 2001, s. 69-117; Selami Ece, "Modern Öyküleme Teorileri Açısından Mesnevi", *Atatürk Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 20, Erzurum 2002, s. 99-105; Ahmet Ateş, "Mesnevi", *İA*, VIII, 127-133; M. Bencheneb, "Müzdevic", a.e., VIII, 869-870; J. T. P. de Bruijn, "Mathnawi", *EP* (İng.), VI, 833-835; Barbara Flemming, "Mathnawi", a.e., VI, 835-837.

İSMAİL ÜNVER

□ URDU EDEBİYATI. Urdu edebiyatında mesnevinin ilk örneklerinin nerede ve ne zaman yazıldığı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar mesnevinin ortaya çıktığı bölgeyi Kuzey Hindistan, bazıları ise Hindistan'ın güneyi yani Dekken olarak gösterir. Urduca mesnevinin ilk olarak Kuzey Hindistan'da yazıldığını ileri sürenlere göre Fars ve Pencap dillerinde de şiirleri bulunan Çiştî sūfî Ferîdüddin Mes'ûd'un (ö. 664/1265) günümüze ulaşmayan tasavvufî bir eserindeki beyitler mesnevinin Urdu edebiyatındaki ilk örneğidir. Ancak bu beyitlerin tamamlanmış bir mesnevinin parçası olup olmadığı kesin biçimde ortaya konulamamıştır. Bazı araştırmacıların bu beyitlerin ilk örnek oluşu konusundaki şüpheleri dikkatlerin Urdu edebiyatının ilk merkezi kabul edilen Dekken'e yönelmesine sebep olmuştur.

XIV. yüzyılda Türk asıllı şair Emîr Hüsv ü Dihlevî'nin *Hâlik Bârî* adlı eseri Kuzey Hindistan'da yazılıp günümüze ulaşan ilk mesnevidir. Bu eserin ona aidiyeti konusunda bazı şüpheler bulunmakla birlikte onun bu adla Urduca bir mesnevi kaleme aldığı kesin olarak bilinmektedir. Hüsv ü'den sonra Kebîr Dâs'ın Hint vezinlerini kullanarak telif ettiği *Bâra Mâsa* ile Kutbân'ın Haryani ve Apbhraşa dillerine yakın bir dille yazdığı, Hindistan'da ilk romantik mesnevi sayılabilecek *Margâvatî'si* Urdu edebiyatının kuruluş döneminde ortaya çıkmış mesnevilerdir. Kutbân'dan sonra Şeyh Hüb Muhammed Çiştî'nin Gucerât diliyle kaleme aldığını söylemesine rağmen bazı araştırmacıların Urduca mesneviler arasında kabul ettiği *Hüb Tereng* adlı mesnevisi gelir. Muhammed Efdal Pânîpatî'nin Hindistan'a has iklim ve tabiat özelliklerini anlatan *Bukat Kahânî* adlı eseri Kuzey Hindistan'da yazılan mesnevilerin güzel bir örneğini oluşturur.

Urdu edebiyatında ilk dönemlerde Farsça mesneviler örnek alınmış, bir kısım mesneviler Farsça'dan tercüme yoluyla, bir kısmı da Farsça mesnevilerindeki hikâyelerin Dekkenî diline uyarlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Gucerât ve Dekken'de Urduca şiir söylenmeye başlandıktan hemen sonra XV. yüzyılın ortalarında Behmenîler döneminde Fahreddin Nizâmî, büyük kısmı günümüze ulaşan ve bazıları tarafından Urduca'nın ilk mesnevisi kabul edilen *Kadam Râo Padam Râo* hikâyesini kaleme almıştır. Ahmednagarlı şair Seyyid Şah Eşref Biyâbânî'nin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da çektiği sıkıntıları anlatan *Nev Serhâr*'ı da Urduca'nın erken dönem mesnevileri arasında zikredilebilir.

Âdilşâhîler devrinde mesnevi yazımı büyük hız kazanmıştır. Şah Mîrâncî Şemsüluşşâk'ın *Hüsnâme*, *Hüştâziye* ve *Şehâdetü'l-hakikat* mesnevilerinden başlayarak sonraki dönemlerde de birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Abdül'ün *İbrâhîm-nâme'si* (İbrâhim Âdil Şah'ın manzum hayat hikâyesi), Mirza Muhammed Mukimî'nin *Çendar Beden u Mehyâr*'ı, Muhammed b. Ahmed Âciz'in *Leylâ vü Mecnûn* ile *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri, Emîn'in *Behrâm u Hüsn Bânû'su*, Kemal Han Rüstemî'nin *Hâvernâme'si*, Melik Hüsnûd'un *Heşt Bihîşt*'i ile *Yûsuf-Züleyhâ'sı*, San'atî'nin *Kıssa-i Benazîr*'i, Muhammed Nusretî'nin *Gülşen-i 'İşk'* ile *Âlînâme* ve *Târîh-i Sikkenderî'si*, Seyyid Mîrân Hâşimî'nin *Yûsuf-Züleyhâ'sı* Âdilşâhî devrinin en önemli mesnevileri arasındadır.

Kutubşâhîler dönemi şairlerinden Molla Vechî'nin Muhammed Kulî Kutubşah'ın aşk hikâyesini anlattığı *Kuṭb u Müsterî* adlı eseri, Gavnâsî'nin *Seyfû'l-mülûk* ve *Bedî'u'l-cemâl*'i ile Ziyâeddin Nahşebî'nin Sanskritçe'den Farsça'ya tercüme ettiği *Tûtinâme'sinin* Urduca çevirisiyle Hasan Şevki'nin mesnevisi *Zafernâme-i Nizâmî Şâh* ve *Mizbânînâme-i Sultân Muhammed 'Âdilşâh* adlı eserleri de bulunmaktadır. Devrin şairlerinden Mazharüddin İbn Nişâtî'nin *Phûlben*'i hikâyesinin özgünlüğü, dilinin sadeliği ve üslûbunun güzelliğiyle takdir toplamıştır. Tabî'nin *Behrâm u Gülendâm*'ı, Fâiz'in *Kıssa-i Rıdvân Şâh u Rûh-i Efvâ'sı*, Latîf'in *Zafernâme'si* ve Gulâm Ali'nin *Padmâvet*'i de zikre değer mesnevilerdir.

Dekken'de Bâbürlüler döneminde de mesnevi yazıcılığı devam etmiştir. Bu devrin mesnevileri arasında Bahrî'nin *Men Legen* ve *Bengâbnâme'si*, Vecdî'nin *Pençhî Bâcâ'sı*, Velî Veylürî'nin *Reten*

Pedem'i, Sirâc-ı Evrengâbâdî'nin *Bus-tân-i Hayâl*'i ve Ârifüddin Âciz'in *La'l u Gevher*'i meşhurdur.

Kuzey Hindistan'da yazılan ilk Urduca mesnevi XVII. yüzyıl şairlerinden Emrû-havî'nin *Vefâtnâme* adlı eseridir. Aynı yüzyılda Sadreddin Muhammed Fâiz adlı bir şairin külliyyatında mesnevi tarzı birkaç manzume bulunmaktadır. Kaynaklarda adları zikredilen Fezâil Ali Bî-kayd'ın *Hasb-i Hâl-i Hod* ve Âbrû'nun *Mev'î-za-i Ârâyiş-i Ma'sûk* mesnevileri de bu döneme aittir. Yine Zuhûrûddin Hâtim'in manzumeleri dışında *Bezm-i 'İşret* mesnevisi, Mîr Abdülhay Tâbân'ın *Der Medh-i 'Umdetü'l-mülk Emîr Hân Encâm* adlı eseri Kuzey Hindistan'da mesnevi yazıcılığının ilk örneklerinden sayılabilir.

XVIII. yüzyılda Kuzey Hindistan'da telif edilen ilk önemli mesnevi sûfi ve şair Hâce Mîr Derd'in kardeşi Mîr Eser'in *Hâb u Hayâl*'idir. Bu eserde Mîr Derd'in de 300 beyti yer almaktadır. Mîr Muhammed Takî ve Sevdâ-yı Dihlevî aynı yüzyılın diğer tanınmış mesnevi şairleridir. Mîr Muhammed Takî birçoğu çok kısa otuz üç mesnevi kaleme almıştır. Bunlardan *Şu'le-i 'İşk*, *Deryâ-i 'İşk*, *Mu'âmelât-i 'İşk* ve şairin kendi hayatından kesitleri yansıttığı *Hâb u Hayâl* ve *Şikârnâme* zikre değerlidir. Sevdâ-yı Dihlevî'nin de bazıları hiciv türünde yirmi beş mesnevisi vardır. Delhi'nin önemli şairlerinden Mushaffî de *Bahrü'l-beyân*, *Cezbe-i 'İşk* ve *Gülzâr-i Şehâdet* adlı üç mesnevi kaleme almıştır. Urdu edebiyatının en meşhur mesnevisi, XVIII. yüzyılda Mîr Gulâm Hasan Dihlevî tarafından yazılan ve *Bedr-i Münîr* adı da verilen *Sih'rü'l-beyân*'dir. Eser C. W. Bowdler Bell (Kalkûta 1871) ve Henry Court (Kalkûta 1889) tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır. Ayrıca kaynaklarda Mîr Hasan'ın on beş mesnevisinin daha bulunduğu kaydedilmektedir.

XIX. yüzyılda Bâbürlüler'in son dönemlerinde yetişen şairlerden Muhammed Mü'min Han'ın ikisi yarım kalmış sekiz mesnevisi vardır. Bunlardan *Qavl-i Gâmîn*, *Şikâyet-i Sitem* ve *Kışsa-i Gam* adlı mesnevileri önemlidir. Mü'min'in dışında Nevvâb Mirza Dâğ'ın *Feryâd-i Dâğ*, Huşyâr Ceng'in *Tûfân-ı Muhabbet*, Emîr Mînâyi'nin din ve ahlâkî öğütleri içeren *Ebr-i Kerem* ve *Nûr-i Tecellî* mesnevileriyle Râmpûr nevvâbının öğrenim döneminin güzel örnekleri arasında sayılabilir.

Urdu edebiyatının Kuzey Hindistan'daki ikinci büyük merkezi Eved (Oudh) Devleti'nin başşehri Leknev'dir. Şehirde refah seviyesinin yüksek olması edebî alana da yansımıştır. Dekken'de Kuli Kutubşah'tan itibaren şairlerin çoğu mesnevi türünde eserler kaleme almışsa da mesnevi en üst noktasına XIX. yüzyılda Leknev'de ulaşmıştır. Lekneveli şairlerden Cur'et'in mesnevileri arasında en hacimli olanları *Dâstân-i Ülfet* ve *Hasan-Bahşî*'dir. Bu sahada en tanınmış şair olan Diya Şankar Nesim'in *Gülzâr-i Nesim* adlı mesnevisi edebî sanatları, darbimesel ve deyimleri kullanımındaki ustalığı, sanatlı üslûbuyla *Sih'rü'l-beyân* kadar beğeni kazanmış, ancak daha sonraki dönemlerde hikâye kurgusunun karışıklığı ve düzensizliği sebebiyle eleştirilere uğramıştır. Hâce Esed Ali Kalak Leknevî'nin *Tılsım-i Ülfet* adlı mesnevisi de önemlidir. XIX. yüzyılda Leknev'in mesnevi sahasında en verimli şairi Tasadduk Hüseyin Şevk'tir. Şevk, meşhur mesnevisi *Zehr-i 'İşk*'ta kendi tutkularını canlı bir biçimde yansıtmıştır. Eser genel ahlâka aykırı olmakla suçlanarak yasaklanmıştır. Onun *Ferib-i 'İşk* ve *Bahâr-i 'İşk* mesnevileri de Leknev'in açık kozmopolit kültürel yapısının aynası olduğu yönünde tenkitlere mâruz kalmıştır. Leknev ekolünün önde gelen şairlerinden Saâdet Yâr Han Rengîn *Meşnevî-yi Dilpe-zîr (Mâhcibin ü Nâzenin)* adlı eserini *Sih'rü'l-beyân*'a nazîre olarak yazmışsa da başarılı olamamıştır. Bunun dışında onun *Şeş Cihet-i Rengîn* ve *Çâr Çemen-i Rengîn* adlı mesnevileri de bulunmaktadır. Leknev'de mesneviyi ahlâkî amaçlarla kullanan ender şairlerden biri ve belki de en önemlisi olan Münîr Şükûhâbâdî, *Mi'râcü'l-mezâmîn* adlı eserinde Hz. Peygamber'in mucizeleriyle Şia imamlarının kerametlerini anlatmış, *Hiçab-i Zenân*'da ise kadınlara ahlâkî öğütler vermeyi amaçlamıştır. Eved Devleti'nin şair olan son padişahı Vâcid Ali Şah Ahter'in *Hâkân-i Sürûr*, *Deryâ-yi Ta'asşuk* ve *Bahr-i Ülfet* adlı mesnevileri bulunmaktadır. Özellikle sürgündeki yıllarında yazdığı *Hüzn-i Ahter* yaşadığı sıkıntılı günlerin aynası gibidir.

Modern Urdu edebiyatında da mesnevi yazan şairler vardır. Muhammed Hüseyin Âzâd'ın *Hubb-i Vaqan*, Şibli Nu'mânî'nin *Şubh-i Ümmid*, Muhammed İkbâl'in *Sâkinâme*, *Gûristân-i Şâhî*, *Vâlide-i Merhûme ki Yâd meyn* manzumeleri bu türün seçkin örnekleridir. İsmâil Merathî, Ekber Allahâbâdî, Sîmâb Ekberâbâdî, Şebbir Hasan Han gibi isimler de

modern dönemde mesnevi tarzı eser veren şairler arasında sayılabilir. Bu şairlerden Pakistan millî marşının yazarı Hafiz Câllendharî'nin *Şâhnâme-i İslâm* adlı eseri son dönemlerin en iyi tarihî mesnevisi olarak kabul edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Hamîd, *Urdü Şî'r kî Dâstân*, Lahor, ts., tür.yer.; T. G. Bailey, *A History of Urdu Literature*, Lahor, ts., bk. İndeks; Ram Babu Saksena, *A History of Urdu Literature*, Allahabad 1940, tür.yer.; Ebû'l-Leys Siddîki, *Urdü kî Edebî Târîh kâ Hâkâ*, Karaçi 1962, tür.yer.; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, London 1964, bk. İndeks; Gulâm Hüseyin Zulfikâr, *Urdü Şâ'iri kâ Siyâsî aor Semâcî Pes-i Manzâr*, Lahor 1966, tür.yer.; Seyyid Abdullah, *Urdü Edeb: 1857-1966*, Lahor 1967, tür.yer.; Seyyid M. Akil Rizvî, *Urdü Meşnevî kâ İrtikâ*, Leknev 1983, tür.yer.; Cemîl Ahmed, *Urdü Şâ'iri par Eyk Nazâr*, Karaçi 1985, tür.yer.; Mahmûd Birilvî, *Muhtaşar Târîh-i Edeb-i Urdü*, Lahor 1985, tür.yer.; Ebû'l-i'câz Hafiz Siddîki, *Keşşâf-i Tenkidî İştîlâhât*, İslâmâbâd 1985, tür.yer.; Selîm Ahter, *Urdü Edeb kî Muhtaşar Terin Târîh*, Lahor 1986, tür.yer.; Ekberüddin Siddîki, *Dekenî Meşnevi-yân*, *Dekenî Urdü* (nşr. Abdüssettâr Delvî), Bombay 1987, s. 273-282; Cemîl Câlîbî, *Târîh-i Edeb-i Urdü*, Lahor 1987, I-II, tür.yer.; Enver Sedîd, *Urdü Edeb kî Muhtaşar Târîh*, İslâmâbâd 1991, tür.yer.; Athar Raz, *A Short History of Urdu Literature*, London 1999, tür.yer.; Tebesüm Kâşmirî, *Urdü Edeb kî Târîh İbtidâ sey 1857 tek*, Lahor 2003, tür.yer.; Munibur Rahman, "Mathnawî", *EP* (İng.), VI, 837-839.

HALİL TOKER

MESNEVÎ

(مشنوی)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin
(ö. 672/1273)
tasavvuf anlayışını içeren
İslâm kültürünün
en önemli eserlerinden biri.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten meydana gelen Farsça eserine *Meşnevî* adını vermesi, onun öncelikle kitabın nazım şekline dayanarak bir isimlendirmede bulunduğunu göstermektedir. *Meşnevî* şârihleri, eserin "bir şeyi ikiye katlamak, çift yapmak" anlamlarına gelen adının, şeklinin yanı sıra mâna ve muhtevasına da işaret ettiğini, birbiriyle müteakıl ilâhî isimlerin mazharları olmaları itibarıyla şehâdet âlemindeki bütün varlıkların (sûret-mâna, varlık-yokluk, gayb-şehâdet, ışık-karanlık gibi) çift çift veya ikili zıtlar halinde zuhur ettiğini, *Meşnevî*'nin şehâdet âlemindeki eşya türlerinin hakikatlerine, duyulur şeylerden (mahsûsât) akledilen şeylere (ma'kulât) kadar bütün çift ve zıt